

Hanzelik Gábor

A KOCSMA SZEREPE A CSEH PRÓZÁBAN

A hatvanas évek végén, amikor még nem teljesen nyilvánvaló, hogy a cseh irodalomban milyen karriert fut majd be a cseh söröző, Bohumil Hrabal kiad egy kötetet, melyben a kedvenc írói néhány rövid történetét gyűjti össze.¹ Ő maga nagyon keveset ír a neve alatt megjelenő kötetbe, éppen csak a legszükségesebb pár sort a bevezetőben, néhány gondolatot a kedvenc szerzőiről, Erbenről, Kafkáról, Hašekről, Deml-ről, majd közöl egy anekdotát, ezt próbálom most röviden összefoglalni: a két háború között Édouard Herriot francia miniszterelnök egy magas beosztású cseh külügyminisztériumi alkalmazott kíséretében meglátogatta az Arany Tigrist. Herriot észrevette egyik ismerősét a kocsmában, és odaszólt kísérelőjének: „Az ott Malypetr házelnök, de a mellette ülő urat nem ismerem.” Erre a cseh kísérelő kisegítette: „Az egy festőmester.” Herriot akkor megint észrevett valakit, és ismét a kísérelőjéhez fordult: „Az ott a közigazgatási bíróság elnöke, de aki mellette ül, azt nem ismerem.” Ezt már a kísérelő sem tudta. Ekkor odahajolt Herriot másik szomszédja, és azt mondta: „Az egy gyertyaöntő.” – Herriot meglepődve fordult az addig ismeretlen szomszédhoz: „És maga kicsoda?” Az felemelte a korsóját, és annyit mondott: „Én kérem egy házmester vagyok.” Ekkor Herriot ünnepélyesen kijelenti: „Uraim, tévedés! A demokrácia nem Franciaországban van, hanem itt!” Az igazság az, hogy ezt a rövid történetet most nem is Hrabaltól idéztem, hanem az Arany Tigris honlapjáról,² ott pedig Karel Hulata fogadós osztotta meg. De ez így tökéletes.

A cseh „kocsmafilozófia”, ami még a legutóbbi időkben is felüti a fejét, a magyarul kiadott cseh szépirodalmi művek aposztrofálásaként, többé-kevésbé leleplezhető ebben a történetben. Először a körülményekre hívnám fel a figyelmet, amelyeket szándékosan teremtettem meg így. Ebben az anekdotában találkozhat Bohumil Hrabal, a „nagy ember”, és Karel Hulata, a „kis ember”,³ (nem vonom kétségbe persze,

1 Bohumil HRABAL, *Bohumil Hrabal uvádí*, Mladá fronta, Praha, 1967.

2 U Zlatého tygra, <http://www.uzlatehotygra.cz/cs/historie>.

3 A „kis ember”, „nagy ember” megkülönböztetést egyébként Hrabal maga is használja, ráadásul saját magát, legalábbis konnotatív, „nagy embernek” aposztrofálva, pl.: „[...] hétköznapi emberekkel éltem, akik [...] Bohuskának neveztek, néhányuk ugyan doktornak szólított”. Bohumil HRABAL, *Zsebszék*, Kalligram, Pozsony, 2004, 65.

hogy a vendégei számára valószínűleg elég nagy ember ő is). Úgy, ahogy az anekdotán belül is találkozhat Herriot, a „Nagy ember”, és a gyertyaöntő, a mázoló, a házmester, mindezek a prágai kisemberek. Egy huszárvágással elmondhatnánk, hogy végső soron ennyi lenne a cseh kocsmafilozófus művészete: összehozza a kisembereket a nagyokkal, a hétköznapok megszokottságát az irodalom rendkívüliségével, anélkül, hogy valamilyen jól leírható realizmust követne. Ugyanakkor persze már ebben is egy hagyományra épül, mind a kocsmafilozófia, mind a cseh kocsmá, vagy legalábbis egy meglévő gondolattal próbálja igazolni óvatos duhajkodását: Ami lent van, az van fent is. Másképp, Jakob Böhme igazgyöngyeit meg lehet találni a mélyben is, Hrabal, az egyik legismertebb „kocsmafilozófus” éppen ezzel a parafrázissal kezdi az írói életművét.

Ebben az elemzésben megkísérlem bemutatni, hogy különféle, magyar nyelven is megjelent cseh prózai szövegekben hogyan jelenik meg a kocsmá, milyen célt szolgál a történetben, és hogy ennek milyen aspektusait használták ki a cseh írók Jan Nerudától Jaroslav Rudišig, a teljesség igénye nélkül.⁴

I.

A cseh kocsmá, vagy cseh nevén *hospoda*, egy kultúrjelenség. Egyáltalán nem csak viccből lehet azt mondani, hogy egy intézmény. Azt elképzelni, hogy Csehszlovákia ötlete és későbbi, kézzelfogható valósága kocsmákkal mellett született meg, nagyon vonzó elképzelés, és egyáltalán nem áll távol a valóságtól. Természetesen kétségtelen, hogy azoknak, akik jobban szeretnék ápolni a pátozzal telített nemzeteszmet, egy kicsit sem imponál. Ezért aztán nekünk, nem cseheknek a csehek kocsmaszeretete nagyon kedvesnek tűnik, az a körülmény, hogy kocsmában találják ki az államukat, pedig szellemes és szimpatikus, de valószínűleg csak azért, mert nem a saját nemzetünkről kell ezt elmondani.

Ahhoz, hogy megértsük, mitől cseh intézmény egy cseh söröző, meg kell értenünk azt a bonyolult történelmi helyzetet is, amivel a csehek találkoztak a 19. században. Vörös István cseh irodalomtörténetéről

4 Nem említem például Ladislav Klímát, pedig valószínűleg rá illik leginkább a „kocsmafilozófus” kifejezés. Munkássága azonban éppen a kocsmáélmények szépirodalmi feldolgozását nem hangsúlyozza eléggé ahhoz, hogy egyértelműen helye legyen az itt említett szerzők között.

szóló előadásait kezdte egy nagyon éleslátó hasonlattal: a csehek, mint nemzet, Münchhausen báróként húzták ki saját magukat a mocsárból a 19. században. Ez a hasonlat több ponton is megállja a helyét, mert kicsit úgy tűnhet, mintha a 19. század első felében csehek nem is lettek volna, hanem úgy kellett kitalálniuk magukat. Valójában azonban voltak, csak nem látszottak a mocsártól. Ez a mocsár a csehek esetében abból a helyzetből eredt, hogy az Osztrák Császárság örökös tartományában éltek, és ennek megfelelően általában németül érintkeztek. Nem vidéken és nem a közemberek, de a hivatali és a városi élet zömmel németül folyt. Ekkor jelent meg Josef Dobrovský, aki kizárólag tudományos érdeklődésből írta le azt a nyelvet, amit a közemberek beszéltek. Dobrovský számára ez még tudományos érdeklődés volt – ő maga talán meg is volt győződve arról, hogy amíg a német a hivatalos érintkezés nyelveként jól tud funkcionálni, addig felesleges a csehre másként tekinteni, mint nyelvészeti-tudományos érdeklődés tárgyára. Úgy tűnik, Dobrovskýt alig érdekelték azok a gondolatok és attitűdök, amelyek egy generációval később már szinte alapvetőnek minősültek abban a cseh nemzeti mozgalomban, amelynek ő maga rakta le akaratlanul is az alapkövét. Ez annyiban igaz, amennyiben nyelvében él a nemzet, problémát csak az jelentett, hogy ez a nemzet a körülményei miatt akkor még csak „virtuálisan” tudott élni a nyelvében, hogy Vladimír Macura cseh irodalomtörténész fogalmát használjam.⁵ Macura a „virtuális” alatt azt érti, hogy Josef Jungmann – a fiatal nemzetébresztők egyik legjelentősebbike – idejében a cseh nyelv már készen állt a használatra, azonban nem igazán volt olyan közeg, ahol használni lehetett volna, tehát ennek a nyelvnek intézményekre volt szüksége. A cseh városokban – legalábbis Macura szerint – szinte udvariatlanak hatott ismeretleneket csehül leszólítani, vagy hangosan csehül beszélgetni az utcán.⁶ A nyelv ugyan létezett, mégis alacsonyabb rendűnek tekintették. Ez a virtualitás éppen a városok kocsmasztalai mellett találta meg a bejáratot a realitás világába. Itt lehetett beszélgetni csehül, ezért aztán a cseh nemzetébresztők nem ritka esetben éppen kocsmákban, egy korsó sör mellett tárgyaltak. Némi fanyar humorral elmondható, hogy a cseh írásbeliség bölcsője a 19. századi cseh kocsmákban ringatózott. Mivel a csehek saját nemzetükről alkotott képe már akkor sem csak a nyelvére, hanem annál sokkal többre tartott

5 Vladimír MACURA, *Hospoda v české vlastenecké kultuře = Hospody a pivo v české společnosti*, szerk. Vladimír Novotný, Academia, Praha, 1997, 29.

6 Uo.

igényt, ezért több okból is érthető volt, hogy a későbbiekben nem helyezték előtérbe azt a körülményt, hogy minden a sörözők asztalainál kezdődött. Elsősorban azért, mert a sörözők nem elég emelkedettek ahhoz, hogy egy egész nemzet alapjait adják. Kétes alakok, iszákosok gyűjtőhelyei mindenhol a világon, ezért ez valahol érthető is.⁷ Másodszor, a söröző, mint közösségi tér, még nem is sokban tért el a német kultúrkör lehetőségeitől. A cseh söröző talán éppen annak köszönhetően kapott magasabb státuszt, hogy a nagyon sikeres nemzeti újjáéledésnek volt bölcsője és bábája egyszerre, némi fanyar iróniával megjegyezhetjük, hogy ezzel együtt a „német söröző” egyetlen olyan válfaját képezi, amely minden szempontból, hosszú távon is sikeres politikai mozgalom elindítója volt – már amennyiben érthető, hogy mi az, hogy „német söröző”, ha a vendégei nem németül beszélgetnek egymással. Ez a kérdés persze messzire, máshova vezet.

Van egy szempont, ami miatt érdemes megemlíteni, hogy a német elemtől való elhatárolódás miért és hogyan történt a cseh sörözőkben. Ez a tanulmány végső soron a cseh irodalomról szól, ennek pedig egyik ismérve, hogy sok műve csehül íródott. Egy másik részük pedig németül, de azok, talán éppen a fent említett okok miatt, nem kötődtek annyira kocsmákhoz, mint a csehül írott művek. Franz Kafka valahol ott mozog a mérleg nyelvén, *Naplói*-ban leír egy történetet: „Emlékszem az első éjszakára. Akkoriban a Zeltnergassén laktunk egy ruhaneműkereskedéssel szemben, az ajtóban mindig ott állt egy kiszolgálólány, fent a szobában én járkáltam föl-alá szakadatlanul, nem sokkal múltam húszéves, és az első államvizsgára magoltam a számomra idegtépően értelmetlen dolgokat. Nyár volt, nagy forróság, elviselhetetlen idő, az utálatos római jogtörténetet mormolva, mindig megálltam az ablaknál, végül jelekkel megegyezésre jutottunk. Este nyolckor kellett érte mennem, de amikor este leértem, már egy másik férfi volt ott, nos hát, ez nem változtatott sokat a dolgon, az egész világtól féltam, tehát ettől a férfitől is; ha nem lett volna jelen, akkor is féltam volna tőle. A lány belékarolt ugyan, de jelekkel felszólított, hogy kövessem őket. Így érkezünk el a Schützeninselnre, sört ittunk, én a szomszéd asztalnál, aztán lassan megindultunk, én lemaradva, a lány lakása felé, valahová

7 *Uo.*, 38. Macura felidézi azt a 19. századból származó anekdotát, amely szerint Jungmann egyszer egy fogadó asztalánál észrevette, hogy a mozaik minden kulcsfontosságú alakja ott ül, és megjegyezte, hogy ha rájuk szakadna a mennyezet, akkor az az egész cseh nemzet végét jelentené. Macura hozzáteszi, hogy a huszadik század hatvanas éveiben ez a szűzse ügy terjedt, hogy nem egy kocsmában ültek a nemzetébresztők, hanem a Sternberg-palotában történt ugyanez, mivel az mégiscsak emelkedettebb közeg.

a Fleischmarkt közelébe, a férfi ott elbúcsúzott, a lány hazaszaladt, vártam egy kis ideig, míg ismét kijött hozzám, és aztán elmentünk egy szállodába a Kleinseitére.⁸ A szövegben a részlet előtt Kafka egyébként két cseh szót, a „*strach*”-ot (félelem) és a „*touhát*” (vágy) említi, és az előbbi jelentését próbálja magyarázni ezzel a kis történettel. De lám, a Max Brod által mártíriumig⁹ magasztalt Franz Kafka sört iszik! Mikor Kafka megjelenik a cseh kultúrtörténet horizontján, akkor a nemzetiségi vita már nem új keletű, de még mindig sokszor a tettelegességig fajulhat.¹⁰ A sör, mint a prágaiak életének része, Kafka életének is része, bár tény, hogy nem hangsúlyozza túl. Viszont legalább kiderülhet, hogy mennyire része a prágai mindennapoknak, ha kis-asszonyokkal is lehet a Lövész-szigeten sörözni, hogy aztán átkísérjük őket a Kleinseitére. A kocsmafilozófia szempontjából nem egy jelentős említés, mégis legalább a Kisoldalon végződik, ahol valamivel Kafka előtt a cseh „kocsmairodalom” elkezdődött.

1.

Ugyan azt tényleg nehéz lenne megmondani, hogy a cseh irodalom, amely – jelentős túlzással – a kocsmában ápolt cseh kultúrélet része, mikor jön rá, hogy tisztelegnie kell a kocsmáknak, személy szerint nekem soha nem sikerült Jan Neruda előtti, egyértelmű, koherens szöveget találni, amelyben a cseh sörözőnek ez a specifikus szerep jutna. Neruda idejére, a 19. század második felére, a cseh söröző valószínűleg már bevonzza a nemzetépítők holdudvarát is: azokat az embereket, akik a még csak virtuálisan létező cseh társadalom krémjét adják.

Az irodalomtörténet léte vitás kérdés, de legalább egy pillanatig, csak a gondolatkísérlet kedvéért fogadjuk el, hogy a kocsmákról szóló irodalmi beszédmódnak Csehországban van története. Ha ilyen van, akkor ennek Jan Neruda *Kisoldali történetek*¹¹ című kötete az első kézzelfogható nyoma. Úgy tűnhet, ez szinte olyan, mint egy villámcsapás, ami számtalan lehetőséget nyit meg a cseh írók előtt, hogy a kocsmák-

8 Franz KAFKA, *Naplók, levelek*, vál., szerk., s. a. r. GYÖRFFY Miklós, Európa, Budapest, 1981, 644–645.

9 Milan Kundera egy kiváló esszéjét szentel ennek a problémának. Itt ugyan éppen nem Brodtól, hanem a szintén „kafkológus” Roman Karsttól foglalja ezt így össze: „Franz Kafka értünk élt és szenvedett.” MILAN KUNDERA, *Szent Garta kasztráló árnya*, Beszélő 1996/4., 96.

10 Klaus WAGENBACH, *Kafka Prágája – Irodalmi útikalauz*, Atlantisz, Budapest, 2006, 18.

11 Az elbeszéléseket, illetve Neruda válogatott műveit magyarul többször, különböző címeken adták ki: *Moldvavparti históriák* (1951), *Régi Prága, régi Pest* (1955), *Történetek a régi Prágából* (1951, 1957), *Prágai történetek* (2009). A cseh cím viszont 'Kisoldali történeteket' jelent, és a mai napig gyakran hivatkoznak a kötetre így.

ról ilyen vagy olyan formában írjanak. Neruda kötete második novellájaként szerepelteti a *Rysánek úr és Schlegel úr* című szöveget.¹² Ez már mindjárt azzal kezdődik, hogy „Nevetséges volna azt feltételeznem, hogy olvasóim közül valaki nem ismeri a Štajnic-féle kisoldali vendéglőt”.¹³ Neruda így kezdi egy olyan kisoldali vendéglő leírását, ahova „magas rangú hivatalnokok, professzorok és tisztek járnak”,¹⁴ vagy azt írja, hogy „itt volt a kisoldali Olümposz”.¹⁵ Ezt a fejtegetést viszi tovább, amikor azt írja, hogy „bennünk, szlávokban pedig nem volt annyi alkotóerő, amennyi egy nagy állam felépítéséhez kell, sem pedig annyi, amennyi saját istenek megalkotásához szükséges”.¹⁶ Az 1891-ben elhunyt Nerudának még hétköznapiak számított, amire valamilyen formában utaltam már ezen írás elején, történetesen, hogy a cseheknek volt valamiféle kisebbségi komplexusuk, amit talán az olyan intézmények hiánya is okozott, mint például a saját klasszikus kultúra. Neruda persze megcsilllogtatja a zsenijét, amikor a klasszikus kultúra részévé teszi a cseh sörözőt, úgy, hogy azt sem hagyja reflektálatlanul, hogy azért foghíjas eljárás ez. De az irodalom megengedi, hogy erről ilyen formában beszéljen.

Neruda ezután némileg elmerengve, felsorolja a Štajnic törzsvendégeit. A Hrabal-olvasóknak ezek a portrék jellegüknél fogva nem lehetnek teljesen ismeretlenek, ahogy az sem, hogy Neruda magát is elhelyezi a tablón, igaz, csak a háttérben: „Élvezettel gondolok vissza azokra a büszke pillanatokra, amikor közöttük időztem, örömmel gondolok az önállóságnak, a férfiaságnak, sőt igen, a nagyságnak arra az érzésére, amely akkor fogott el, amikor – mint egyetemi hallgató, professzoraim szeme láttára – első ízben léptem be rettegés nélkül a Štajnicba, e fennkölt lények közé.”¹⁷ Innen tér át Neruda arra, hogy már a kocsmasztalnál ülve megfigyeli a kocsmá törzsvendégeit, és így kerül a fókuszba a hármasszta, Rysánek és Schlegel úr törzshelye. A két vendég, akik arról híresek, hogy régen valamin összevesztek, azóta pedig ugyan egy asztalnál ülnek, de egymásról tudomást sem vesznek.

12 A cseh kiadásokban – például Jan NERUDA, *Povídky Malostranské*, Československý spisovatel, Praha, 1978.; vagy Jan NERUDA, *Povídky Malostranské*, Státní nakladatelství dětské knihy, Praha 1956 – a novella a második helyen szerepel. Én a Neruda szerzői szándékait kissé furán értelmező magyar Jan NERUDA, *Prágai történetek*, Alinea, Budapest, 2009 kiadásból idézek, melyben a novella az első helyre kerül.

13 Jan NERUDA, *Prágai történetek*, Alinea, Budapest, 2009, 9.

14 *Uo.*

15 *Uo.*

16 *Uo.*, 10.

17 *Uo.*, 12.

Egyszer aztán Ryšánek úr tüdőgyulladást kap, és hosszú betegeskedés után visszatér az asztalához, ahol Schlegl úr némi gondolkodás után dohánnyal kínálja:

„Ízlik? – mordult egyet Schlegl úr százszer érdeőbb hangon, mint szokása.

– Ízlik, Istennek hála.

– No, hála az Istennek – ismételte Schlegl úr. ... – Itt már aggódunk magáért.”¹⁸

Neruda azzal fejezi be a történetet, hogy a két idős úr innentől kezdve beszélgetett egymással.

Ha létezik cseh „kocsmafilozófus”, és van a cseh kocsmának irodalma, akkor feltételezhetjük, hogy ennek a jelenségnek ez a Neruda-novella az őseredete. Nerudának a kocsmáiban azonban – ha nem a kocsmát túlesztétizáló Hrabal szemüvegén keresztül látjuk – egy prágai adottság. Ebben a történetben még inkább ott van a gyermeki rácsodálkozás arra a tényre, hogy a kocsmában események történnek, amelyek nem kevésbé alkalmasak arra, hogy irodalmi művé gyúrja őket az író, mint az egy évszázaddal későbbi Hrabal-művekben. Nerudának a kocsmáiban nem szent hely, hanem a Kisoldal egyik eleme. Ugyan félig-meddig humorosan kisoldali Olümposznak írja le a Štajnic-fogadót, de valószínűleg azért ír a vendégeiről, mert azok ott élik a közösségi, így mindenki számára hozzáférhető életüket. Ez a szöveg ugyan a kocsmából származik, mégis benne van az a prűdéria, ami különbséget tesz kocsmáiban és otthon, nyilvánosság és intimitás között. Habár nem ez a megkülönböztetés a cseh kocsmafilozófia megértésének a kulcsa – talán csak az egyik a sok közül –, de Neruda még ezt is egészen más-hogy kezeli, mint egy évszázaddal később Hrabal.

Ennek az lehet az oka, hogy abban az egy évszázadban sok minden történik, Hrabal sem közvetlenül Nerudától veszi át a kocsmafilozófia iskoláját, hiszen ott van még közöttük legalább Hašek is. Hašek emlékezetes jeleneteket épít az előbb említett „nyilvános” és az „intim” közötti határ elmosódására. Ebből is a Švejk első néhány oldalán kapunk ízelítőt, amikor a „Kehelyben”¹⁹ csak Palivec és Bretschneider ücsörög, utóbbiról Hašek azonnal felfedi, hogy az „államrendőrség detektívje”, egy olyan kényes helyzetben, mint a szarajevói merényletet követő néhány nap. Hašek itt egy olyan abszurd helyzetet állít fel, ami

18 *Uo.*, 20.

19 A történetnek eleve politikai élt ad, hogy a sörözőt Kehelynek nevezik, ami lehet utalás a huszita jelképre is.

úgy tűnhet, homlokegyenest szembemegy Radko Pytlík „prágai íróniáról” szóló fejtegetésének társadalmi-politikai alapjaival,²⁰ de azzal a kényelmes helyzettel is, amit Macura ír le, azaz hogy az államellenes megnyilvánulások a kocsmákban bizonyos fokig megengedettek voltak.²¹ Igaz, Pytlík ironikus köntösbe csomagolt politikai kirohanásokra gondol, Macura pedig olyan ártatlan tettekre is, mint a nemzeti nyelven folytatott párbeszéd.

Hašek regényében még éppen Palivec fogadás viselkedik kifejezetten a „nyilvános” etikett szabályai szerint,²² amikor Brettschneider mindenáron ki akar csikarni belőle valamiféle államellenes elszólást, valami olyasmit, ami a magánlakások intimitásában még megtűrhető lenne.

De az intimitás-nyilvánosság felosztás, ha nem is kulcs, akkor is csak egy a sokféle metódus közül, amit a cseh kocsmairadalom alkalmazhat. Hašek egy másik, kevésbé ismert szöveggyűjteménye viszont éppen a kocsmá és a politika – legyen ez most a filozófia egyik ága, hiszen a „kocsmafilozófia” körülménye volna a cél – viszonyáról beszél. *A Szemelvények a törvény keretein belül mérsékeltén haladó párt történetéből* című Hašek-kötet is fel van töltve azzal a fajta maró gúnnyal, ami miatt Hašek ismertté vált. A magyarokról írja, hogy a borozókban „[...]” addig keresik az igazságot, míg le nem esnek az asztal alá,²³ sőt, még az asztal alól is politizálnak. Hašek az említett két szövegrészletben politikai élt ad a kocsmái jeleneteknek, és, az igazat megvallva, mint író erről lett ismert. A részegség és a politizálás mint részegség és őszinteség van összekapcsolva itt is, ezt jól példázza a Švejk első fejezetének ebben a részletében: „– Milyen felségsértést követnek el az emberek részeg állapotban? – kérdi Švejk. – Különfélé, kérem. Rúgjon be például és muzsikáltassa el magának a Gotterhaltét. Aztán meg fogja halani, hogy miket beszélnek az emberek. Annyi mindent gondolnak ki ilyenkor az emberek őfelségére, hogy ha ennek csak a fele igaz volna,

20 Radko PYTLÍK, *Bobuřil Hrabal*, Československý spisovatel, Praha, 1990, 11.

21 Vladimír MACURA, *Hospoda v české vlastenecké kultuře, Hospody a pivo v české společnosti*, Academia, Praha, 1997, 30–31., valójában Macura is említ olyan eseteket, amikor a rendőrség avatkozott be a kocsmái szervezkedésekbe.

22 „– Én nem avatkozom ilyen dolgokba, kérem, a rosszbe ott egye őket – mondja udvariasan Palivec, miközben pipára gyújt. – Manapság könnyen rájta vesztetheti az ember a fejét az efféle marhaságon. Én üzletember vagyok. Ha bejön valaki és kér egy pohár sört, akkor ereszték neki egy pohár pilzenit, ez az én dolgom, kérem. De ilyen szarajevói politika, vagy a kegyes főherceg úr kérdése, ez nem tartozik rám. Könnyen a Pankráčba kerül az ember ilyesmiért.” Jaroslav HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka I–IV*, Naše vojsko, Praha, 1981, 14.

23 Jaroslav HAŠEK, *Szemelvények...*, Glória – Magyarországi Szejktársaság, Budapest, 2002, 76.

elég lenne arra, hogy az embereknek örök életükre különböző kellemetlenségeik legyenek. Pedig az öregúr tényleg nem szolgált rá minderre.”²⁴

Ha Hašek kocsmája kap is olyan tulajdonságokat, amelyeneket Neruda kocsmái – például hogy prágai városnegyedek Olümposzához lenne hasonlatos –, akkor is inkább csak egy olyan hiteles közegként használja ezeket, mint ahova mindenki betérhet, és némi szabadságot élvezve beszélgethet másokkal. Hašek igazából nem is cáfolja annyira Pytlík szavait, mint amennyire kihasználja azt a körülményt, amit Pytlík később észrevesz. Ez a motívum Hašeket mindenképp összeköti Nerudával, csak hogy miként az utóbbinál, úgy Hašeknél is, a kocsmák még csak cseh (vagy magyar) adottság, egy hely, ahol találkozhat azzal a társadalmi réteggel, akik között otthonosabban mozog, mint Bretschneider, a törvény embere.

2.

Hašektől nem kell igazán nagyot ugrani, hogy eljussunk Hrabalig – persze feltéve, hogy tényleg csak azokra a szerzőkre szorítkozunk, akiket a szélesebb magyar olvasóközönség is ismerhet. Egyszer volt szerencsém az Arany Tigrisben csevegni egy idős úrral, aki azt állította, hogy ismerte Hrabalt a hetvenes-nyolcvanas években, és sokat beszélgetett vele, de leginkább fociról. Azt hiszem, ez az avantgárdot mindenhol és mindenben kereső Hrabal-életmű felől nézve meglepő, másfelől az idős úriemberrel ellentétben én csak az életművet ismerem, de az íróttól még érdekelhette a foci. Hrabal életében nem tudhatjuk pontosan, milyen szerepet játszott a kocsmák, az viszont nehezen vitatható, hogy az életművében központi helyre került. Jó bizonyítéka ennek, hogy az Arany Tigris egy magyar irodalmi körökben is értelmezhető kifejezés, úgy, hogy közben csak egy prágai söröző neve. Hrabal irodalmi munkássága egy olyan közegekből nő ki, ahol egyrészt olvasásuk Nerudát és Hašeket, hiszen ő maga hivatkozik mindkettejükre (egyébként Kafkára, Jakub Demlre és még sok más olyan szerzőre is, akik nem állnak nagy kocsmalátogató hírében), másrészt nem számít leereszkedőnek kocsmába járni. A kocsmalátogatás élményében gyökereket eresztő egzisztenciális irodalom még csak nem is Hrabal saját ötlete, már a mestere, Jiří Kolář is alkalmazza.²⁵ Nagyvonalakban mindkettejüknél pontosan ugyanazt a szerepet tölti be a kocsmák: egy hely, ahol inspirációt lehet szerezni hétköznapi történetekhez, és lényegében adja

24 HAŠEK, *Osudy dobrého*, 17.

25 JIŘÍ KOLÁŘ, *Promětebova játra*, Československý spisovatel, Praha, 1990, 13.

magát, hogy a saját whitmani vagy sandburgi irodalomkonceptiójuk egzaltálttá teszi őket a kocsmái történetekre. Hrabal aztán ezt Jakob Böhmével próbálta valahogy színesebbé tenni, viszont az kétségtelen, hogy a kocsmái kalandokat misztikus élményekként megélni fogékony közönség lelkesedése is véges volt. A kocsmá mint misztikus közeg azonban megjelenhetett egy mélyebb irodalmi reflexióként, és ha valaminek, akkor Hrabal ezeknek a reflexióknak volt a mestere. A szerző itt már nem csak arra a tényre csodálkozik rá, hogy emberek találkoznak a kocsmában – és ez nagyon sokszor jó irodalmi alapanyag –, hanem azokra a hangulatokra, arra a másfajta intimitásra is, amit ezek a találkozások magukban hordoznak. Ez még nem valamiféle filozófia intimitása, de már éppen úgy tűnhet, mintha az volna. Jacob Böhmének viszont ebben a közegben komoly szerep aligha juthat.

II.

Az irodalom és a cseh kocsmák kapcsolatáról 2004-ben a Nagyvilág megjelentetett egy külön számot. Ez a lapszám tanúskodik arról, hogy a magyar olvasóközönség Hrabalt ismerő fele másfél évtizede a cseh kocsmát nem annak akarta látni, ami, azaz kocsmának, hanem irodalmi helyszínnek is, és ez a kettőség érdekesebbé, talán misztikusabbá is tette az egészet. Valószínűleg ugyanezzel magyarázható, hogy a Bloomsday turistacsalogatóként olyan jól működik Dublinban, hogy az Ulysses egyik elejtett félmondata miatt (feltéve, hogy ilyenek vannak az Ulyssesben) Szombathely is próbálkozik vele.

Az említett lapszám, ami valójában nem is annyira a cseh kocsmá és irodalom viszonyát akarja magyarázni, mint egy másik, kézenfekvő megközelítésből vizsgálni Hrabalt, nagyon sok félig vagy majdnem egészen félreértett gondolatmenetet tartalmaz arról, hogy miféle misztikus tulajdonságokkal bír a sör, egy adott söröző, Prága, és mindaz, amiről még 2004-ben azt lehetett mondani, hogy olyan „hrabali”. Ha Hrabal zseniális volt, akkor éppen abban, hogy az állandó irodalmi reflexiói olyan értelmezési csapdákat hoztak létre, amik miatt úgy tűnhetett, hogy a kocsmába járás valójában szakrális tevékenységnek minősül, és ez nem csak Hrabal szerint van így, és nem csak mint egy bonyolult irodalomértelmezési probléma létezik.²⁶

26 Hogy egy kicsit világosabban lehessen látni: Hrabal néhány irodalmi szövegének ő maga a főszereplője, aki ezáltal nagyon valóságos író és nagyon is fiktív főszereplő egyszerre,

Az említett 2004-es Nagyvilágban viszont van egy vitathatatlanul értékes rész, a lapszám végén olvasható egy interjú Jáchym Topollal,²⁷ a Hrabal halála utáni fiatal cseh írók egyik legjelentősebbikével. Topol interjúban előadott kocsmaképe eltér mindentől, amit a lapszám korábbi írásai tartalmaznak, ő a cseh író kocsmá iránti rajongását szégyellnivalónak nevezi,²⁸ és a kocsmába járást is kényszersorsnak tartja a saját esetében. Topol egy olyan generáció tagja, amely sokkal motiváltabb abban, hogy a klasszikus irodalom hagyományával vitába szálljon, mint Hrabal generációja volt: „Söröskézés, a csehek rózsaszín világa, és semmi probléma, mi meg jártuk azokat a hospodákat, ahol a spiclik iszogattak, az ember gyakran kapott a pofájába semmiért, és mi azt mondtuk, ez a realitás, baszkikám, ez a cseh valóság, öregem.”²⁹ Nem Jáchym Topollal kezdődik az a korszak, amikor a cseh író figyelme a kocsmá egy sokkal valóságosabb arcára irányul, de Topol ezen megállapításai fontosak, ha azt keressük, hogy hol húzódik a határ a klasszikus cseh irodalom, beleértve Hrabal, és a kortárs cseh írók kocsmaképe között.

Ez a változás tetten érhető, ha megnézzük, hogy az utóbbi években három olyan cseh prózai mű jelent meg magyarul is, amelyben bizonyos szempontból kitüntetett szerepe van a kocsmának. Azt nehéz lenne tagadni, hogy Hrabal nem veszi észre a kocsmák, vagy hogy tágabb értelemben kezeljük, a cseh hétköznapiak nyers brutalitását, valahogy mégis optimistábban látja ezeket a helyzeteket, mint Topol vagy a három említett szöveg. Ezek a magyarországi megjelenésük sorrendjében Emil Hakl *Szülőkről és gyermekekről*-je, Jaroslav Rudis *Nemzeti sugárútja* és Petr Šabach *Ártatlan szeszcsapdák*-ja. Šabach könyvéről nemrégiben írtam recenziót, ezért nem időznék sokat a könyvével, főleg mert a kocsmá megítélésében nem sokban különbözik attól a kocsmaképtől, amit nevezhetnénk Topol utáninak is. Hakl és Rudis

ez utóbbiról írja előbbi, hogy valós prágai kocsmákban él át extatikus részegségeket teljesen valóságos prágaiak fiktív „arcképei” társaságában. Ez olvasható a kvázi fikcióként kezelt szövegben, aztán bemehet az olvasó a kocsmába, és meggyőződhet róla a valóságban is, hogy Hrabal, a nagy ember, oda járt, ott játszódik a szöveg, amely a helyszín és a szereplők valóságossága ellenére továbbra is fiktív marad. Ez még nem okoz misztikus élményeket, de az biztos, hogy nem konvencionális irodalomélmény. Jól példázta ezt az a történet, amit szintén egy cseh irodalomról szóló előadáson hallottam, hogy amikor Egon Bondy Budapesten járt, és ott több irodalmárnak bemutatták, azok rácsodálkoztak, hogy ez az ember létezik, és nem csak egy Hrabal-figura.

27 Kocsis Péter, *Tinta és alkohol*, Nagyvilág 2004/9., 762–769.

28 *Uo.*, 762.

29 *Uo.*, 769.

megközelítései némileg érdekesebbek. Hakl főhőse ebben a szövegben prágai kocsmákat jár végig az apjával, a szöveg lényegében kettejük beszélgetése, amelyet néhol megzavar a rendszerváltás utáni prágai külvárosok és iparnegyedek leírása. A kocsmák itt egészen meglepő választásnak tűnnek, apa és fia között egyfajta határvonalat húznak, hiszen már Nerudánál vagy Hašeknél sem a családi intimitás terei. Ez a határvonal cseh olvasói szempontból még akkor is jól értelmezhető, ha egyébként Csehországban semmi rendkívüli nincs abban, hogy egy középkorú férfi és az apja együtt mennek, sőt, járnak kocsmázni. Másrészt Haklnek sikerül ütköztetnie a régit és újat is, és a cseh kocsmá – hála Nerudától kezdve minden „kocsmáírónak” – könnyen dekódolható keretet nyújt ehhez: „[...] amikor nosztalgizásból Tigrisszemet akartunk rendelni, fogalma sem volt, mit akarunk tőle. Egy csapos! Úgyhogy külön rendeltünk sört, meg külön mentalikórt, aztán amikor a poharakat a korsókba engedték, az a fenevad odaviharzott, és üvöltöni kezdett nekünk: »Az én kocsmámban ezt nem fogjátok csinálni, kotyvaszatok ott, ahol akartok, de én már nem öntök nektek semmit!«”³⁰ Az ezt megelőző részben Hakl főhőse úgy hivatkozik a Tigrisszemre, mint amit a žižkovi kocsmákban „emberemlékezet óta ismernek”.³¹ Žižkov Prága munkásnegyede, amely mindig rendelkezett némi hagyományromboló mellézköngével. A szöveg egésze nagyjából ugyanezt a logikát követi: míg a fiatalabbik Beneš, a főhős és narrátor, történetei inkább tartalmazznak nyersebb elemeket, addig az idősebb Beneš sokszor megmarad annál a fajta abszurd anekdotánál, amit Hrabaltól is ismerhetünk, a teljesség igénye nélkül ilyen ebben a szövegben az ács és a sós hering története.³²

Jaroslav Rudiš Nemzeti sugárútjának kocsmája is hasonló, mégis más. Meglepő módon úgy tűnik, nincsen semmilyen különösebb szövegen belüli funkciója. Vendégei vagy lakótelepi verőlegények, vagy lecsúszott egzisztenciák, annak a régi misztikus-romantikus hangulatnak, ami Hrabalnál volt, már nyoma sincs. Ellenkezőleg, Rudiš narrátora egy adott ponton megver valakit, mert az nem úgy viselkedik a kocsmában (és itt már nem fogadókról van szó, hanem valódi koc-

30 Emil HAKL, *Szülőkről és gyermekekről*, Typotex, Budapest, 2015, 92.

31 Žižkov Prága munkásnegyede, a „žižkovi kocsmá” mint jelenség kevésbé felelhetne meg egy idealizált kocsmaképnek, mint például a Hus utcában az Arany Tigris. Annál inkább alkalmas arra, hogy bizonyos bálványdöntögetést szimbolizáljon. Jellemző, hogy Kocsis Péter is így jellemzi a Žižkovban található U Vystřelenýho oka sörözőt; Kocsis, 701.

32 HAKL, *I. m.*, 69.

mákról, füsttel, nyeregéppel, viszont semmi igazán szívderítővel), ahogy ők elképzelik. Miután megverte és a kocsmán kívülre vonszolja, visszatér a cimboráihoz: „Lerázom magamról a hideget, és az enyém a Sarkcsillag.”³³ Ezt a kijelentést érdemes megvizsgálni a közösségi tér – intim tér szempontjából, Rudiš főhőse számára, úgy tűnik, megszűnik ez a megkülönböztetés. Valamelyest a tér által definiálja magát, mint ebben a kijelentésben is, de úgy, mint akinek ezt a teret erőszakkal kell elfoglalnia. Azok a külvárosi kocsmák, ahol ezek a jelenetek játszódnak, már nem közösségi helyek, ebből a távolságból Neruda finom idillje már nem is látszik. Másrészt a Sarkcsillagnak is van története, amely az eddigiekhez hasonlóan valamelyest összeforr a pincérnő történetével: „Lucka az anyjától örökölte a Sarkcsillagot. Aki végül nagyon gyorsan és szomorúan ment el, rák vagy mi, valami szarság, a temetésén mindenki ott volt.”³⁴ és az itt szereplő Lucka sem egy szívderítő látvány: „Aztán Lucka is rágyújt. Felköhög.”³⁵ Ha csak a kocsmák szempontjából vizsgáljuk ezeket az irodalmi műveket, akkor Šabach prózája nagyon hasonlóan használja ezeket a helyeket: idealizáltság, esztétizálás nélkül, mint olyan tereket, ahol emberek lerészegednek, és ebben nem sok minden van, amit fennköltnek lehetne nevezni.

Összefoglalva, a cseh kocsmának rendkívül fontos szerep jutott a cseh nemzetté alakulás útján. E szerepe miatt bizonyos szempontból megnőtt a megbecsülése is, másrészt viszont működött úgy is, mint nyilvános fórum, ahol egyrészt irodalmi feldolgozásra méltó dolgok történtek, másrészt a jelenlevők élvezhettek bizonyos nyilvánosságot, ami a cseh történelem korszakaihoz képest hol szabadon történhetett, hol felügyelet alatt. Alkalmas helyet biztosított arra, hogy az író megtalálja benne az „eseményt”, mint Neruda, a társadalmi vagy politikai élet abszurdumait, mint Hašek, a hétköznapi esztétikáját, mint Hrabal. Annak köszönhetően, hogy a kocsmák az irodalomban is ismert jelenléte lett, és a cseh hétköznapi valóságnak is része, természetesen most is születnek irodalmi művek kocsmákról és kocsmákból, és születni is fognak, hiszen a valóság és az irodalmi hagyomány kettőségének kiaknázása számtalan lehetőséget nyújtott és nyújthat még a cseh íróknak.

33 Jaroslav RUDIŠ, *Nemzeti sugárút*, Typotex, Budapest, 2017, 47.

34 *Uo.*, 35.

35 *Uo.*